

IV.

*Szolgád én nem lehettem Uram:
Virágos rétek vártak magasan.
Havas fák fölött csillagsátorok,
új angyalok és ízesebb borok,
lángban úszó forró alkonyok,
nem foszló-fényű sápadt csillagok.*

*Szolgád én nem lehettem Uram:
jól tudod: magasan száll a hold — — —
jöttömre zsoldáros dalra gyúlt.*

*Szolgád Ó Uram, nem lehettem én...
Méz-ízű patakok kínálták habjukat,
bérces fenyesek hűstő karjukat,
ringó hajnalok pirosuló ajkukat.*

*Szolgád ó Uram, nem lehettem én...
— — Harmatos pólyák közt nyugszik fenn a hold — —
csorgó nektárral telt bűvös edény,
mit a hajnal csósze ma élémbe tolt,
hogy ne múljak el, mint szomjazó szegény — —
Szolgád ó Uram, nem lehettem én!!!!*

Közi GÁL ISTVÁN

BARLAY ÖDÖN SZABOLCS

FORGÁCH FERENC ARCKÉPÉHEZ (LORETTO 1583-CZESTOCHOVA 1615)

A történészek, Fraknoi Vilmos püspöktől kezdve, többször érintették már Forgách Ferenc megtérésének körülményeit. (1) Magyarázatot szerettek volna találni arra, miként vált a protestáns szülők gyermekéből harcias katolikus. A karakterológia is csak némi útbaigazítást tud erre adni, mondván, hogy apja foggal-körömmel harcolt a török ellen, és a sok sebet kapott vitéz férfi gyermeke sem lehetett lágyabb típus. Számos kérdés mégis válaszolatlan maradt. Kiadatlan levelek, levéltári kutatások alapján most talán meg tudok magyarázni néhányat közülük.

A szálak Báthory István lengyel udvarához vezetnek. A Forgách család baráti viszonyban élt a Báthoryakkal. Elég, ha utalunk a hasonló nevű váradi püspökre, aki Báthorynak erdélyi kancellárja volt, és nevét mint történetíró is belevészte a magyar historiába. A múltban többen gondolták, hogy ez a Forgách püspök térítette volna át unokaöccsét, a mi Ferencünket. Ezt azért kell kétségbe vonnom, mert a rendkívül pesszimista, elégedetlen váradi püspök épp Ferenc kiskorában felmentésért folyamodott Rómába, hogy a pápa, XIII. Gergely *ad statum laicalem* helyezze. Különben is hamar elhagyta Erdélyt és a szabadgondolkodás észak-itáliai centrumába, Padovába költözött és ott is halt meg. Báthory István a Forgáchok protestáns ágával is éppolyan jó viszonyban élt, mint a katolikus ággal. Amikor Ferenc apja a török invázió elől észak felé menekült családjával, a lengyel király meghívta udvarába gyermekeit. Forgách Simon

örömmel küldte Krakkóba, illetve Varsóba két fiát, köztük a serdülő korú Ferencet. (2) Báthory István kitűnő érzékkel megáldott, harmonikus egyéniség volt, nagyszerű pedagógus, aki éppen azért, mert gyermektelen volt, több unokaöccsét neveltette itthon, külföldön egyaránt. Elhunyt testvéreinek gyermekeit is: Boldizsárt, Istvánt, Andrást. Az utóbbit a pultuski jezsuiták kollégiumában neveltette és papi pályára szerette volna adni. Nos, ezekben az években került Báthory István király udvarába a fiatal Forgách Ferenc. Naponta találkozott Possevinóval, aki felfigyelt az éles eszű, keménykötésű magyar ifiúrra, és bizonyára együtt döntöttek el a királlyal, hogy beosztják őt is a Rómába induló András herceg kíséretébe. A legaprólékosabban előkészített római utazásnak jóformán minden részletét ismerjük egyrészt Reszka Szaniszló apát útjegyzeteiből, másrészt István király írásos intézkedéseiből. Ezekből kiderül, hogy maga Báthory adta ki az utasítást, hogy Ferenc is kísérje el Andrást herceget Itáliába, majd maradjon ott és a padovai egyetemen folytassa tanulmányait. A kiadásokat is a király fedezte. Báthory nélkül aligha történt volna meg mindaz, amiről a következőkben számolok be. (3)

András hercegnek külön lelkére kötötte a király, hogy Milánóban néhány napig álljon meg, és kérje meg, hogy a katolikusok egyik vezéralakjának, Borromeo Károly érseknek lelkigyakorlatán kíséretével együtt részt vehessen. A már előre lelevelezett terv meg is valósult. Ferenc, aki egykorú volt András herceggel, minden bizonnyal szintén jelen volt e több napi exercitiumon, vagy legalábbis találkozott a hírneves bíborossal. De nem vonhatta ki magát egy másik jelentős egyéniség hatása alól sem, aki nemrég hagyta el a jezsuita rendet és Borromeo titkára lett. Neve Giovanni Botero, a későbbi nagynevű történészfilozófus, rettenthetetlen antimachiavellista, az ellenreformáció teoretikusa. Botero neve a lengyel küldöttségben azért is ismert volt, mert a milánói tartózkodás alkalmával átnyújtotta András hercegnek a világ megvetéséről szóló könyvét: *Dispregio del mondo*. (4) Volt tehát min elgondolkoznia Forgách Ferencnek is. Hogy nem maradtak rá hatástalanok ezek az események, mutatja az ezt követő lorettói zárandókat története.

November harmadik hetében a kb. 50 tagú küldöttség Riminin keresztül Ancona felé tartott. Onnét Lorettóba vezetett az útjuk. Hogy ott a Mária kegyhelyen Forgách Ferencel mi történt, azt tizenhat évvel később a VIII. Kelemen aláírásával ellátott decretum tárja fel. Ez perdöntő Forgách életpályájának későbbi megértéséhez. A pápai irat szerint a Báthory András kíséretéhez tartozó protestáns Forgách minden előzetes rábeszélés nélkül a lorettói Szűz templomában 1583 novemberében (talán 20-a körül) a jezsuita atyák előtt áttért katolikusává. Ekkor tizenkilenc éves volt. A *foro interno* után nyilvánosan is megvallotta hitét Cesare cremonai püspök jelenlétében. A konverzió minden bizonnyal nem maradt titokban, sőt híre szárnyra kelt, mert protestáns származása miatt többszörösen kért diszpenzáció alkalmával e nyilvános hitvallásra hivatkozás történt. Annyi bizonyos, hogy neve ettől az időtől kezdve egyre többször szerepel a pápai udvar és a jezsuiták levelezésében. Amikor a követség az örök városba ért, Forgách már katolikusként lépett a Vatikánba. (5) Nem az a célunk, hogy Forgách külföldi tanulmányairól bővebben írjunk, de azt épp a későbbiek megértése miatt mindenképpen megemlítem, hogy a fiatal Ferencre Rómában, majd Grazban is a jezsuiták gyakorolták a legnagyobb hatást. A Collegium Germanicum-Hungaricum légköre, a katolikus világot irányító nagy egyéniségekkel való megismerkedése nemcsak megerősítették lorettói elhatározásában, hanem arra készítették, hogy felvételét kérje a Jézus társaság tagjai közé. Az égető paphiány, valamint Forgách nemesi rangja miatt az egyházpolitika vezetői, különösen épp maguk a jezsuiták, bármennyire örültek is a fiatal magyar úr szándékának, mégis úgy döntöttek, hogy ne szerzetes legyen. Inkább térjen vissza Magyarországra és álljon élére annak a mozgalomnak, melyet ellenreformáció néven ismerünk és amely ma az ökumenizmus századában már annyira idegen tőlünk. Akkor azonban mindkét oldalon nagyjában egyforma volt a magatartás, legfeljebb árnyalatban volt különbség, kinek-kinek karaktere szerint.

A jezsuiták mindent megtettek, hogy tanítványuk ne kerüljön a padovai egyetemre, ahogy édesapja eleinte szerette volna. Possevino magát a bíboros államtitkárt kérte meg arra, hogy a pápa valamelyik szemináriumban helyeztesse el Ferencet. Évekig élvezte is ezt a pápai gondoskodást. Ismerjük egyik levelét, melyet Rómából küldött apjának, és amelyben beszámol Báthory András

második római útjáról. Az Örök Városban olyan ismeretéseket köt, melyek majd később idehaza átesgítik őt életének nehéz óráin. Bellarminnal például ekkor ismerkedik meg, és húsz év múlva is levelet váltanak egymással.

Hazatérve egész fiatalon elnyeri az esztergomi káptalan kanonoki stallumát, sőt a veszprémi püspökséget is. A nagyrészt török kézben levő egyházmegyében tehetetlenségére volt ítélve. De hosszú évekig húzódott annak a ma már alig érthető diszpenzációnak az ügye is, mely azért nehezedett rá, mert szülei történetesen protestánsok voltak. Bármennyire szüksége volt Magyarországnak művelt és határozott főpapokra, a szigorú V. Sixtus pápa nem oldotta fel az *infamia iuris* alól. Tehát csupán „választott” püspök volt, pápai megerősítés, jóváhagyás nélkül. Pedig Rómában mind Aldobrandini bíboros, mind a bécsi császári udvar több alkalommal is kérte a pápát az engedély megadására. A válasz mindig az volt: a lorettói hitvalláson kívül még másként is mutassa ki egyházhűségét. Az infamia iuris-on kívül az is nehézséget jelentett, hogy Forgách Ferenc még nem érte el harmincadik évét. Új pápának kellett jönnie, a toleránssabb VIII. Kelemennek, aki a közben Nyitrába áthelyezett püspököt felmentette az akadályok alól, sőt hivatkozva a lorettói megtérésre, meg is erősítette kinevezését.

Nyitrán újult erővel látott hozzá a katolikus reformálás munkájának. Ki- eszközölte Bécsben és Rómában, hogy a jól jövedelmező turóczi prépostságot egy jezsuita kollégium felállítására használhassa. Nem volt a hazában Draskovich kalocsai érsek-bíboros halála óta olyan főpap, aki ennyire szorgalmazta volna a Jézus Társasága missziós működését, mint Forgách püspök. (6) Néhány hónap múlva több száz magyar diák iratkozott be a vagselleyi jezsuita kollégiumba, mely egyúttal a Mária-tiszteletnek is új tűzhelye lett.

A ránk maradt latin nyelvű jezsuita évi jelentések a kor leggazdagabb hiteles dokumentumai, melyeknek kiaknázásával még adós a magyar történelemtudomány. Etnikai, szociológiai, művelődés- és vallástörténeti szempontból felbecsülhetetlen értéket képviselnek. Különösen fontos ezt megjegyeznünk, mert Mohács századában az egységes Magyarország minden szempontból darabokra, egymásnak ellentmondó „részekre” bomlott fel. E szellemi-politikai robbanás atomjait ma már csak igen sokoldalú oknyomozó kutatással lehet és szabad egységes képpé formálni. Ilyen esetben minden mozaikdarab — megtisztítva az évszázados portól — drága kincsé válik a hivatásos restaurátor kezében. Fokozott értelemben ilyen kincsek érzem az említett hazai vonatkozású jezsuita dokumentumokat Mária-tiszteletünk XVI. századi rekonstruálása miatt is. A reformáció térhódítása érthetővé teszi, hogy a Szent Istvánig visszavezethető „Mária országa” eszme módosult. Szimbolikusan is vehetjük azt a megrázó drámai epizódot, amikor a mohácsi hadszíntéren a köztiszteletnek örvendő Drágffy János országbíró (*e un gran signor ben amato da tutti...* — írja róla az olasz követ is) hivatalánál fogva az ország zászlajának, a Magyarok Nagyszonya képével díszített lobogónak az őrzőjét vérbe fagyva találták, mellette a sárban a Mária nevére szentelt zászlóval. Évtizedek telnek el, míg Báthory István megvédi és újjáépíti családi birtokán a Szűz Máriának szentelt templomot. Ennek olyan híre lett, hogy bejárta a fél világot Béctől Rómán keresztül Madridig. A hírvivők a jezsuiták voltak, mindenek előtt Báthory legőszintébb tisztelője, sőt — túlzás nélkül mondható — rajongója, Szántó István, akit „robustus magyarnak” neveznek társai. Szántó 8—10 oldalas leveleket írt a jezsuita generálishoz, aki viszont a Vatikán bíboros államtitkárát informálta az eseményekről. A nunciusok, nagykövetek két hét alatt elárasztották az európai katolikus központokat az Erdélyből jövő és a katolikusok ügyének szempontjából reményteljes hírekkel. A magyar jezsuiták e nagy hírű, nyugtalan úttörője különösen akkor lett a Báthoryak szószólója, amikor XIII. Gergely kinevezte a római Szent Péter bazilika magyar gyóntatójává és kinyíltak előtte a Vatikán összes kapui. Leveleiben — főként azokban, melyeket Báthory István fejedelemnek, majd lengyel királynak írt — feltűnő gyakran szerepelnek a Mária-tiszteletre való utalások, sőt maga a Regnum Marianum kifejezés is. Eszmefuttatásában még a névazonosság tényét is fölhasználta: Szent István ajánlotta fel az országot Szűz Máriának, és most Báthory István emelte fel a mohácsi csatatéren földre zuhant Máriás zászlót.

És itt visszatérhetünk Forgách Ferenchez. Az általa alapított selleyi jezsuita kollégium hírneves spanyol rektora, Alfonso Carillo levelezéséből tudjuk, hogy Báthory István mellett az ország legnagyobb jezsuita pártfogója a nyitrai püspök,

majd esztergomi érsek Forgách Ferenc volt. Minden anyagi és szellemi támogatást biztosított számukra, hogy a kollégium ifjúságát jól, modernül — és természetesen katolikus szellemben — neveljék. Itt is mint Erdélyben, még más vallású szülők, sőt prédikátorok is beírták hozzájuk gyermekeiket, mert tudták, hogy fiaik taníttatása az ország akkor legképzettebb pedagógusainak kezében nyugszik.

Sellyén ugyanazt a tanrendet és metódust alkalmazták, mint Európa bármelyik kollégiumában. A szülők büszkén emlegették fiaik szónoklatainak hallatára, hogy „ezek a jezsuiták még az élettelen fát is megtanítják szónokolni”. Carillo levelein és a jezsuita évkönyveken kívül számos adatot őrzött meg egy XVII. századi visszaemlékezés, a *Purpura Pannonica*, mely segít rekonstruálni mi minden történt a sellyei, majd később az ugyanacsak Forgách alapította nagyszombati kollégiumban. Néhány adat: 1600. július 29-én 400 bérmálandót vezettek Forgách elé, aki gyakori látogatója volt a kollégiumnak. Tiszteletére nemegyszer rendeztek ünnepségeket, retorikai előadásokat, sőt színdarabokat, melyeknek még a címét is tudjuk (József megszabadítása, Damascenus). Az egyik ilyen ünnepséget abból az alkalomból rendezték, hogy megalakult a kollégiumi Mária Kongregáció. A leírás szerint maga Forgách Ferenc püspök is beírta nevét az alapító tagok névsorába. Olyan közvetlen légtörrel adnak számot a feljegyzések, melyek módosítják, finomítják az ellenfelei szemében különben gyűlöletessé vált Forgách alakját. Tudjuk, hogy a saját pénzén neveltetett tizenkét fiút, állandó alamiznaoszlással enyhítette a rettenetes nyomort, és barátáivá avatta a magyar jezsuitákat, elsősorban Pázmány Pétert, akivel Nyitrán tárgyalta meg a legfontosabb teendőket. Hogy a fiatalság mennyire szerette, tisztelte tanárait, bizonyítja a hajdúk betérése idején tanúsított magatartásuk: reverendát húztak magukra, hogy félrevezessék a katonákat, akik a kollégium vezetőit keresték, Carillót, de különösen a legendás hírű Dobokait, Balassi Bálint utolsó óráinak hiteles tanúját. Ez utóbbi diákjai megszóktették Sellyéről. (7)

Forgách Ferenc Mária-tiszteletének van egy eddig nem publikált bizonyítéka életének utolsó évéből. Mint ismeretes, a nyitrai püspökségből az ország primási székébe emelték, sőt a protestáns rendek ellenállása dacára a király kancellárrá is őt nevezte ki. Nagyszombatban töltött éveit alábbéppúgy támogatta a jezsuitákat, mint Nyitrán. Pázmány Pétert küldte le Rómába, hogy kieszközölje a pápai és a jezsuita generális hozzájárulását a nagyszombati új kollégium létrehozásához. Az ország püspökeinek és katolikus főurainak jelenlétében fényes ünnepséget tervezett a megnyitásra. De sok minden közrejátszott abban, hogy ezzel még egy ideig várnia kellett. A kollégium megnyitása előtti időből, 1615. január elejéből való az az adat, mely a bíboros czestochovai zarándoklatáról ad számot. A forrás ebben az esetben is a jezsuita dokumentációban található, pontosabban Veress Endre felbecsülhetetlen értékű hagyatékának nyomdakész (remélhetőleg kiadásra kerülő) anyagában. Ennek segítségével találtam rá az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött eredeti forrásra, az Erdélyből Lengyelországba menekült G. Argentának Krakkóban kiadott (1620) *De rebus Societatis Jesu in regno Poloniae* című könyvre. A szakirodalom körébe tartozik ennek a fontos és számos új adatot tartalmazó műnek az ismertetése; itt egy adatot ragadok ki belőle témánkkal kapcsolatban, a lengyelországi kegyhelyét, Czestochováét. Argenta, aki nemcsak koronatanúja volt a népítélet következtében teljesen megsemmisített kolozsvári kollégium sorsának, hanem személyesen ismerte Bocskai fejedelmet is, külön fejezetben számol be könyvében a magyarországi és az erdélyi vallási helyzetről meg a jezsuita kollégiumokról, rendházakról. A nagy műveltségű és kezdetben szelíd olasz jezsuita, aki mai szóhasználatnál élve, a párbeszéd híve volt; de többszöri erdélyi száműzetése és a protestáns rendek némi döntései miatt tevékeny ellenreformátorrá vált, akárcsak Forgách Ferenc. Történeti visszaemlékezései többek között egy ideig nem ismert famosus libellus létezéséről adnak számot, mely — szerinte — Bocskaitól való; szabadságharcának sikerét ebben az írásban jelöli meg: állítólag több hívet szerzett ezzel a röpirattal, mint híres hajdúinak harcaival. A könyv 241. lapján található az a levél, melyet Argenta a röpirattal kapcsolatban Forgách bíborostól kapott, és amelyet épp a hitelesség miatt nyomtatásban is szükségesnek tart közzé tenni. Leírja, hogy mindezt személyesen beszélte meg Forgách primással 1615. január 25-én, amikor az czestochovai zarándokútjáról hazatérőben a krakkói jezsuita rendházban megszállt és találkozott vele. Megkérte Forgáchot, küldjön majd

neki egy példányt a Bocskai-féle iratból. Forgách ezt megtette és egy levelet is írt Argentának, mely így kezdődik: „A nagy hó miatt nehezen hazavergődve, ígéretemhez híven elküldöm a kért iratot, mellyel Bocskainak sikerült felszítani a lázadást...” (8)

Argentia beszámolója tehát rögzíti Forgách Ferenc hosszú, veszélyekkel teli téli zarándokútját, melyről maga az érsek írja, hogy a nagy hó miatt *difficulter eluctatus*, valóságos vergődés volt. A Kárpátokon keresztülhatolni annyi ellenség és ellenfél között nem kis vállalkozás volt. Ki tudja, mi volt az indító oka. Talán oda vágyott, ahol annyi szeretettel fogadta udvarába a nagy király, Báthory, aki nélkül soha nem jutott volna el se Loretóba, se Rómába? Báthory István krakkói udvarában ismerkedett meg a jezsuitákkal és ott szívta magába először azt a Mária-tiszteletet, melyet a nagy magyar úr fejedelem korában is megőrzött; Krakóban látta imádkozni Báthoryt és ott láthatta, hogy mielőtt elolvasta volna, megcsókolta a pápa hozzá írt levelét. Lehet, hogy mindez megfordult a lelkében, amikor a magyar pálosok alapította czestochovai kolostorban Szűz Mária oltára előtt imádkozott.

Jegyzetek: (1) Vö.: Kárpát—Kravjanszky Mór: Forgách Ferenc bíbornok-érsek történetéhez. Regnum 1938/39 értesítő 5. l. — (2) Possevino 1584. január 16-án keltezett római levele beszámol a két Forgách fiúnak krakkói tartózkodásáról, Báthory István jóindulatú támogatásáról. L.: Fraknoi Vilmos: Magyarország egyházi és politikai összekötetése a római Szentszékekkel. Bp. 1903. 184. l. és 632. jegyzet. — (3) Báthory grandiózus tervéről, az ún. Keresztény Liga létrehozásáról, a török hatalom összetöréséről, valamint ennek előkészítő epizódjáról, András herceg bíborosi kinevezéséről vö. Barlay Ö. Sz.: A humanista Báthory András és itáliai útja. ItK 1964. 667. l. — (4) G. Boteróról vö. Federico Chabod: Scritti sul Rinascimento 271—452. l. a Biblioteca di cultura storica sorozatban Torino 1967. A kötet Dispregio del mondo megtalálható az MTA kéziratárában, — elemzésemet vö. Hírünk a nagy világban c. kéziratot tanulmánykötetben. — (5) A lorettói események dokumentációját megtalálta Kárpát i. m. Eredetije a Vatikáni Levéltárban (Arch. Secr. Vat. Misc. Arm. III. 272; 216 r-v. — (6) Vö. Ackermann Kálmán: Forgách Ferenc bíboros, esztergomi érsek. Bp. 1918. — (7) A sellyei kollégiumról fontos adatok: Veress Endre: Carillo Alfonz atya levelezése és iratai, Bp. 1905. 345. l. — (8) A „Famosus libellus”-ról, mint új adatról bővebben számolok be cikkemben: Ismeretlen Bocskai-irat adata és tartalma (kiadás alatt).

ÖLBÉY IRÉN VERSEI

Másnak a föld

Másnak a föld olyan, mint valóságban,
másnak völgy a völgy és meredek a
meredek,
ahogy fellángoltak az örök méretek
körzö s vonalzó nélkül, mégis oly
csodásan,

hogy nem kell hozzá adni és elvenni
belőle.
Rendszertelennék látszó törvényszerűség,
zűrzavar, bonyodalom s örök rend a lét
s mások tényekkel dolgoznak. De én, a
dőre,

az irrealitások birodalmában élek,
a hegyek közt lerombolom a szirtet,
bércet
s a lapályon felhős csúcsokat emelek fel.

Engem körülfontak ideák, mesék, álmok,
mint a tölgyet a folyondár. Én a világot
átlényegítem kigyújtott képzeletemmel.

Köszöntjük a 75 éves népszerű meseíró és költőt.